

Wouter van Raamsdonk

Bommenberend voor schooljongens verklaard¹

Belangrijke historische gebeurtenissen worden herdacht om zo hun plaats in het collectief geheugen veilig te stellen. Jeugdliteratuur zorgt ervoor dat het verleden al op vroege leeftijd onder de aandacht wordt gebracht. Wouter van Raamsdonk toont dat de jongensboeken die over Bommenberend verschenen, deze historie levendig houden.

Leiden heeft zijn Ontzet, Alkmaar zijn Victorie en Groningen heeft Bommenberend. Elk jaar, op 28 augustus, viert de stad feest: op die datum in 1672 kwam een einde aan het beleg door de bisschop van Münster, bijgenaamd Bommenberend. Het was het eerste militaire succes van de Republiek der Verenigde Nederlanden in het rampjaar 1672 toen zij bijna ten onderging in de oorlog met Frankrijk, Engeland, Münster en Keulen. De Groningers vierden de opheffing van het beleg met een dankdienst in de Martinikerk en met een volksfeest dat een traditie werd, slechts onderbroken tussen 1795 en 1838.

Regelmatig terugkerende herdenkingen van een belangrijke historische gebeurtenis vormen een factor van betekenis bij het onderhoud van het collectief geheugen. In de totstandkoming van dat collectief geheugen speelt, naast het onderwijs, jeugdliteratuur een voorname rol. Elke belangrijke episode in onze vaderlandse geschiedenis heeft wel geleid tot een jeugd- (meestal jongens-) boek dat de gebeurtenissen niet alleen wil beschrijven maar ook duiden. Zo heeft ook het beleg en ontzet van Groningen in 1672 zijn verbeelding gekregen in een aantal jongensboeken. De oudste twee zijn geschreven rond 1900. De wijze waarop deze boeken de historische gebeurtenissen in het noorden in 1672 weergeven zijn kenmerkend voor de visie op het vaderlands verleden die in de tweede helft van de negentiende eeuw dominant was en daarmee ook voor de visie op de eigen tijd.

1 Voor mijn kleinzoon Zeger.

Groningen in het Rampjaar 1672

In het voorjaar van 1672 verklaarde een met Frans geld bijeengebrachte coalitie de oorlog aan de Republiek. De Engelsen voerden met weinig succes (De Ruijter!) de oorlog ter zee. De Fransen vielen vanuit het zuiden de Republiek binnen en hadden aanvankelijk meer succes; zij bezetten de Generaliteitslanden en de gewesten Gelre en Utrecht, maar hun opmars werd ten westen van Utrecht gestuit door de Hollandse waterlinie. In het oosten ontmoetten de troepen van de bisschoppen van Keulen en Münster bij hun opmars geen noemenswaardige tegenstand. 'Schier zonder wederstand te ontmoeten, schier met vliegende vendels, hadden de mijterdragers van Keulen en Munster zoo Overijssel en Drenthe veroverd' schreef Potgieter in zijn eigenaardig proza.² Van de Republiek waren in juli 1672 nog slechts vier gewesten, Holland, Zeeland, Friesland en Groningen ('Stad en Lande') niet in vijandelijke handen.

Aan de ontspannen militaire promenade van de bisschop van Münster (Keulen speelde slechts een bijrol) door de oostelijke gewesten kwam een eind toen hij na de verovering van Coevorden het beleg sloeg voor de stad Groningen. Dat was op 21 juli 1672. De Groningse legerbevelhebber Rabenhaupt had de stad goed voorbereid op een belegering, ondanks dat het garnizoen uit slechts 2.000 soldaten bestond (de bisschop verscheen met een leger van 13.000 man). Echter de gehele bevolking van de stad werd gemobiliseerd; de studenten in een eigen compagnie en de doopsgezinden, die geen wapen mochten dragen, in de brandweer. De stad kon alleen vanuit het zuiden worden benaderd, want het overige omringend gebied, ter grootte van circa 45.000 hectare, was onder water gezet.³ De waterwegen naar zee (het Damsterdiep en het Reitdiep) bleven zo buiten het bereik van de vijand, de stad was niet geïsoleerd en de bevoorrading was veilig gesteld. Bovendien lag nu het noordelijk deel van de stad buiten het bereik van de vijandelijke kanonnen en daar werd de bevolking dan ook geconcentreerd. Aan deze inundaties heeft Groningen zijn behoud voor een groot deel te danken gehad.⁴

2 E.J. Potgieter, 'Het Rijks-Museum te Amsterdam', *De Gids*, VIII (1844), 17-26, 208-216, 391-423, 585-595, 599-604.

3 W.J. Formsma e.a. ed., *Historie van Groningen. Stad en land* (Groningen 1976) 259.

4 J.S. Theissen, *Voor vrijheidjt ende vaderlandt. Stad en lande in 1672* (Groningen 1922) 94; voor een uitvoerige bespreking van de inundaties in het noorden zie Th. van der Plas, 'Bommenberend en het water Inundaties en schansen in Friesland en Groningen in 1672 en 1673', in: J.S. van Wieringen e.a., *Water ter verdediging. Vestingbouwkundige bijdragen 1993* (Zutphen 1994).

Rabenhaupt, de Groningse legerbevelhebber.

Na vijf weken moest de bisschop het veld ruimen, zijn leger was verzwakt door ziekte en door desertie op grote schaal. Bovendien bedreigde de keurvorst van Brandenburg, bondgenoot van de Republiek, het bisdom Münster vanuit het oosten zodat de bisschop zijn troepen in eigen land nodig had. Het beleg had wel veel materiële schade aangericht, maar het aantal slachtoffers was beperkt gebleven, niet meer dan honderd mensen lieten het leven.⁵ Eind 1672 werd door een expeditie-legertje vanuit Groningen ook Coevorden op de MÜN-

sersers heroverd. Daarna ging het voor de bisschop snel bergafwaarts. Bij de vrede (22 april 1674) moest hij alle veroverde gebieden afstaan.

Bommenberend en het jongensboek

Aan het eind van de negentiende eeuw zijn twee jongensboeken over het beleg van Groningen verschenen: *1672, of het beleg en ontzet van Groningen* door P. Louwerse en *Het beleg van Groningen in 1672* door J.G. Kramer. Ook later, in de twintigste eeuw, vormde Bommenberend een bron van inspiratie voor twee jongensboeken, maar deze laat ik hier verder buiten beschouwing; ze blijven binnen de laat-negentiende-eeuwse traditie en weerspiegelen dus niet, zoals de oudere publicaties, de visie van hun eigen tijd op het vaderlands verleden.⁶

5 Petrus Valkenier, *'t Verwerd Europa, ofte polityke en historische beschrijvinge der waare fundamente en oorzaken van de oorlog en revolutiën in Europa* (Amsterdam 1675) 797.

6 Het gaat om W. van den Akker, *Bommen-Berend in Groningerlan. Een verhaal uit 1672* (Hoorn 1938); Tijmen Mateboer, *De tegenspeler van Bommen-Berend* (Texel

Het historisch jeugdboek is een variant op de historische roman. In Nederland was de pionier van dit genre de onderwijzer P. J. Andriessen (1815-1877), schrijver van een kleine vijftig boeken, bestemd voor jongens tussen de 12 en 15 jaar. In zijn onderwerpkeuze had hij een voorkeur voor de Opstand tegen Spanje en de Gouden Eeuw. In combinatie met zijn didactische bedoelingen – het vermeerderen van de historische kennis van het ‘opkomend geslacht’ – zette hij – een trend in die wij terugzien in de historische jeugdliteratuur in de tweede helft van de negentiende eeuw.⁷ Het historisch jeugdboek had niet alleen een recreatieve maar ook een educatieve functie.

De auteurs van de jongensboeken over Bommenberend geven over het algemeen de feitelijke gang van zaken bij het beleg correct weer. Voor de *couleur locale* van het beleg ontleen zij veel aan de in 1841 verschenen geschiedenis van de oorlog door G.B. Depping, die op zijn beurt zwaar leunt op het verslag van Petrus Valkenier uit 1675.⁸ Diens beschrijving van het beleg is een smakelijke mix van feit en fictie die ontelbare malen is gereproduceerd:⁹ de twee verraders binnen de stad die nog net op tijd worden ontmaskerd, de doopsgezinde brandweer die zo goed raad weet met de Münsterse brandbommen en de studenten voor wie de oorlogshandelingen vooral een bijzondere vorm van kroegjool zijn. Natuurlijk is de heldhaftigheid van de burgers boven elke twijfel verheven; zij verliezen liever een arm door een inslaande bom dan dat zij de stad verloren zien gaan. Maar

1978). Volledigheidshalve vermeld ik nog de roman van de journalist Jan. L. de Boer, *Nood en bevrijding. Een verhaal uit de dagen van overweldiging van Drenthe en Groningen en van Groningen's beleg in 1672* (Assen 1921). Dit boek is niet gericht op jonge lezers.

- 7 P.J. Buijnsters en L. Buijnsters-Smets, ‘Het vaderlands gevoel. De kinderliederen van J.P. Heije en de geschiedverhalen van P.J. Andriessen en P. Louwerse’ in: P.J. Buijnsters en L. Buijnsters-Smets, *Lust en leering. Geschiedenis van het Nederlandse kinderboek in de negentiende eeuw* (Zwolle 2001) 114-126; zie ook Lea Dasberg, *Het kinderboek als opvoeder. Twee eeuwen pedagogische normen en waarden in het historische kinderboek in Nederland* (Assen 1981).
- 8 G.B. Depping, *Geschiedenis van den oorlog der Munsterschen en Keulschen, in verbond met Frankrijk, tegen Holland, in de jaren 1672, 1673 en 1674. Naar authentieke berichten en gelijktijdige schrijvers* (Arnhem 1841) uit het Frans vertaald door P.C. Moolhuysen; Valkenier, *’t Verwerd Europa*.
- 9 Valkenier gaf een correcte weergave van de harde feiten van het beleg, deze werden door de andere auteurs overgenomen. De feiten werden versiert met allerlei anekdotes, die weliswaar graag worden naverteld, maar waar iedereen van weet dat deze niet daadwerkelijk hebben plaatsgevonden.

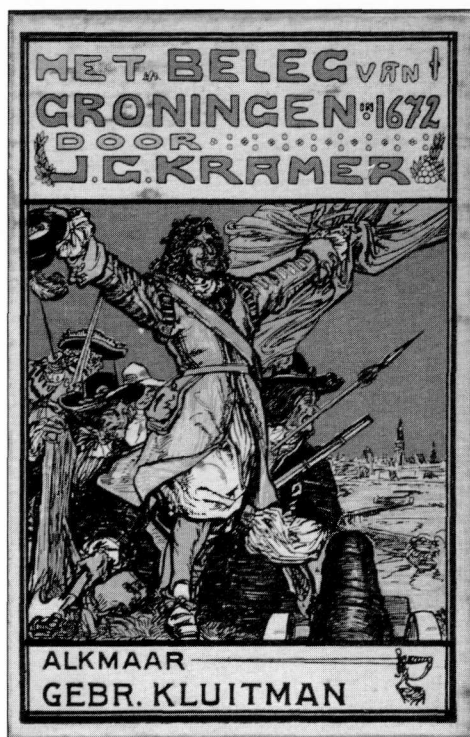
Omslag van 1672. *Het beleg en ontzet van Groningen* door P. Louwerse.

ook de bisschop staat voor niets: wanneer traditionele strijdmiddelen niet het gewenste effect hebben neemt hij zijn toevlucht tot vergiftigde bommen en 'duyvels-kunst'; dat mag hem echter niet baten.¹⁰ Dat de auteurs van de boeken over Bommenberend daarnaast een groot aantal fictieve elementen toevoegen ligt in de aard van het genre. Maar de hoofdpersonen van hun boeken worden al bij Valkenier genoemd: de Coevordense koster-schoolmeester Meindert van Thijnen bij Louwerse en de boerenzoon Klaas Buyten bij Kramer.

P. Louwerse (1840-1909) is ongetwijfeld de bekendste van deze schrijvers. Hij was werkzaam in het onderwijs tot doofheid hem dat onmogelijk maakte. Hij heeft tientallen historische jongensboeken geschreven die allemaal op elkaar lijken. Altijd overlaadde hij zijn verhaal met allerlei historische weetjes en oudbollige, archaïserende uitdrukkingen en doorspekte hij het met allerlei details uit het dagelijks leven die er een zekere authenticiteit aan moesten verlenen. De meeste van zijn boeken behandelden krijgshaftige onderwerpen uit de tijd van de Opstand en de Gouden Eeuw.

De hoofdpersonen in zijn boek over het beleg van Groningen in het Rampjaar zijn vier jongens in de leeftijd van dertien tot zestien jaar die als evacués uit de door de Münsterse veroverde steden Deventer en Coevorden bij familie in Groningen onderdak hebben gevonden. Tijdens het beleg van Groningen verrichten zij allerlei heldendaden die moeilijk te onderscheiden zijn van gewoon kattenkwaad. Ondanks hun onvoorzichtig-

¹⁰ Valkenier, 't Verwerd *Europa*, 790-791.

Omslag van *Het beleg van Groningen in 1672* door J.G. Kramer

heid loopt het altijd goed met hen af. Maar de echte held van het boek is een historische figuur: de Coevordense schoolmeester Meindert van Thijnen, in het boek de vader van drie van de vier jongens. Hij komt bij Valkenier voor als één van de hoofdrolspelers bij de herovering van Coevorden in december 1672.¹¹ Bij Louwerse is hij de ontwerper van het aanvalsplan.

Ook de voormalige leraar geschiedenis J.G. Kramer (1870-1931) was een productief schrijver van jeugdboeken. Bijna de helft daarvan behandelt een onderwerp uit de Opstand of de Gouden Eeuw. In *Het beleg van Groningen in 1672* (1902) is de hoofdpersoon een Drentse boerenzoon, Klaas Buyten. Diens ouderlijke boerderij

wordt door de Münsterse troepen geplunderd en in brand gestoken. Klaas' vader wordt gevangen genomen, zijn moeder en zusje weten zich in veiligheid te brengen in Coevorden, dat korte tijd later ook door de Münsterse wordt veroverd. Zelf ontsnapt hij naar Groningen waar hij een werkzaam aandeel heeft in de verdediging van de stad en later in de herovering van Coevorden. Ook het personage Klaas Buyten is een historische figuur die bij Valkenier voorkomt.¹²

Het beleg van Groningen in 1672 is een nog altijd leesbaar boek waarin Kramer ingetogen maar expliciet de verschrikkingen van de oorlog be-

11 Valkenier, *'t Verwerd Europa*, 846. Rabenhaupt stuurde Meyndert van Thijnen en Claas Buijten als spionnen naar Coevorden. Van Thijnen maakte een kaart van de fortificaties.

12 Zie noot 10.

schrijft: moord, brandstichting, plundering en vrouwenroof. Kramer slaat een nuchtere, volwassen toon aan, hij is niet belerend, zoals Louwerse. Ook literair heeft hij meer kwaliteit dan de Louwerse; hij beschrijft zijn personage Klaas Buijten niet alleen maar in cliché-matige termen.

Maar in dit genre jongensboek gaat het niet alleen om het verhaal. Het negentiende-eeuwse historisch jeugdboek is drager van betekenissen die niet noodzakelijk verbonden zijn met de tijd die het voorgeeft te beschrijven; het geeft ook uitdrukking aan de waarden en normen van de tijd waarin het geschreven werd.¹³ De negentiende eeuw was in heel Europa de eeuw van het nationalisme en ook Nederland ontkwam daar niet aan. Vooral in de periode 1880 tot 1902, de periode waarin de boeken van Louwerse en Kramer geschreven werden, heeft ons land een relatief virulent nationalisme gekend.¹⁴ Daarvan dragen hun verhalen de sporen

Cultureel nationalisme

De Franse filosoof Ernest Renan definieerde in 1882 een natie als bepaald door twee factoren: een fonds van herinneringen aan een gemeenschappelijk verleden en de wil om als gemeenschap samen verder te leven. Over de bruikbaarheid van Renans definitie bestaat, inmiddels ook buiten Frankrijk, vergaande overeenstemming.¹⁵ Voor dit gemeenschappelijke verleden oriënteerde Nederland zich in de tweede helft van de negentiende eeuw op de Gouden Eeuw. Het initiatief daartoe was afkomstig van de redactie van het tijdschrift *De Gids*. In 1844 publiceerde de zakenman-dichter E.J. Potgieter (1808-1875) hierin zijn essay 'Het Rijks-Museum te Amsterdam'. Aan de hand van de zeventiende-eeuwse Nederlandse kunst in het Rijksmuseum (toen nog gevestigd in het Trippenhuys) hief hij een lofzang aan op de Republiek in de Gouden Eeuw en oefende daarmee impliciet kritiek uit op het eigentijdse Nederland. De grootheid en de welvaart van de Republiek

13 Zie hiervoor Dasberg, *Het kinderboek als opvoeder*.

14 Remieg Aerts en Henk te Velde, 'De taal van het nationaal besef, 1848-1940' in: N.C.F. van Sas ed., *Vaderland. Een geschiedenis vanaf de vijftiende eeuw tot 1940* (Amsterdam 1999) 391-454.

15 Ernest Renan, 'Qu'est ce qu'une nation?', lezing gehouden op 11 maart 1882 aan de Sorbonne. Ik citeer uit de uitgave van Éditions Mille et une nuits, no. 178 (1997) 31. Etienne François en Hagen Schulze, 'Das emotionale Fundament der Nationen' in: Monika Flacke ed., *Mythen der Nationen. Ein Europäisches Panorama* (Berlijn 1998) 16.

in de zeventiende eeuw werden ten voorbeeld gesteld aan het Koninkrijk Nederland in de jaren 1840.

Als grondslag voor de welvaart en het internationale aanzien van de Republiek in de Gouden Eeuw ziet Potgieter de verbintenis tussen de familie Oranje en de 'burgers'; met dit laatste bedoelt hij te zeggen dat de adel geen rol van betekenis speelde. Zijn 'burgers' zijn een gemengd gezelschap van bekende Nederlanders uit de tijd van de Opstand tegen Spanje en uit de Gouden Eeuw – Kenau Hasselaar en Dirk Coornhert die respectievelijk dapperheid en verdraagzaamheid verpersoonlijkten – en de schrijvers, schilders en zeehelden die in de zeventiende eeuw de grootsheid van de Republiek uitmaakten en veilig stelden. Potgieters cultureel nationalisme is burgerlijk van karakter.¹⁶ Vrijheidszucht en 'liefde voor het vorstenhuis' zijn bij Potgieter onlosmakelijk met elkaar verbonden. In de Oranjes waardeert hij hun streven naar een centraal, éénhoofdig bewind tegenover het particularisme van de gewesten tijdens de Republiek.

Het tijdstip van publicatie van 'Het Rijks-Museum te Amsterdam' was niet toevallig. In Nederland was na de Belgische revolutie van 1830 het vraagstuk van onze nationale identiteit actueel geworden. Na de scheiding met België was voor het noorden een meer op het eigen herkenbare verleden gericht nationaal besef mogelijk.¹⁷ Vanaf ongeveer het midden van de negentiende eeuw wordt de Gouden Eeuw het referentiekader voor dit Nederlandse nationaliteitsbesef. Dan begint ook de cultus rond de persoon van Willem van Oranje als het symbool van nationale eenheid. Hij krijgt binnen een tijdbestek van een paar jaar twee standbeelden in Den Haag.¹⁸ Ook beroemde zeventiende-eeuwers viel deze eer ten beurt: Rembrandt

16 J.Th.M. Bank, *Het roemrijk vaderland. Cultureel nationalisme in Nederland in de negentiende eeuw* ('s-Gravenhage 1990) 36, 41.

17 P.B.M. Blaas, 'De prikkelbaarheid van een kleine natie met een groot verleden. Fruins en Bloks nationale geschiedschrijving' in: P.B.M. Blaas, *Geschiedenis en Nostalgie. De historiografie van een kleine natie met een groot verleden. Verspreide historiografische opstellen* (Hilversum 2000) 19.

18 J.Th.M. Bank, *Het roemrijk vaderland*, 36; N.C.F. van Sas, 'Nationaliteit in de schaduw van de Gouden Eeuw. Nationale cultuur en vaderlands verleden 1780-1914' in: Frans Grijzenhout en Henk van Veen ed., *De Gouden Eeuw in perspectief. Het beeld van de Nederlandse zeventiende-eeuwse schilderkunst in later tijd* (Nijmegen 1992) 84; Henk Slechte, 'Niederlande: 'Durch eigene holländische Kunst angeregt, fühle ich, das ich Holländer bin' in: Monika Flacke ed., *Mythen der Nationen. Ein Europäisches Panorama* (Berlijn 1998) 235.

in 1852, Vondel in 1867, Spinoza in 1880 en Hugo de Groot in 1886.¹⁹ Daarnaast moesten nationale gedenkdagen het belang van die bloeiperiode benadrukken; het Oranjefeest in 1863 (ter ere van vijftig jaar onafhankelijkheid) was het begin van een reeks herdenkingen van gedenkwaardige gebeurtenissen uit ons roemrucht verleden; de slag bij Heiligerlee (1868), de inname van Den Briel (1872), het beleg van Haarlem en van Alkmaar en Leiden (1873 en 1874) en de moord op Willem van Oranje (1884).

De canonisering van de Gouden Eeuw komt ook tot uiting in de historische jeugdliteratuur. Van de historische jeugdboeken die tussen 1870 en 1914 in Nederland verschenen gaat bijna 40 procent over een onderwerp uit de Opstand of de Gouden Eeuw.²⁰ De meeste daarvan hebben maritieme of anderszins heldhaftige gebeurtenissen als decor voor de spannende avonturen die de vaak jeugdige personages beleven. Dat die Gouden Eeuw ook zijn donkere kanten had komt in die verhalen niet voor. De tentoonstelling 'Arm in de Gouden Eeuw' die in 1966 werd gehouden in het Amsterdams Historisch Museum was niet voor professionele historici, maar wel voor het grote publiek een *eye-opener*; niet eerder was in populariserende vorm aandacht gevraagd voor de erbarmelijke sociale omstandigheden in de steden en op de vloot, die de keerzijde vormen van de welvaart van de Republiek in de Gouden Eeuw. Evenmin worden wij graag herinnerd aan onze betrokkenheid bij de slavenhandel in de zeventiende en achttiende eeuw. Renan heeft er al op gewezen dat voor een natie het gezamenlijk vergeten even belangrijk is als de gemeenschappelijke herinnering.²¹

Oranje en de eenheidsstaat

Vergeleken met landen als Frankrijk en Engeland is de Nederlandse eenheidsstaat, evenals de Oranje-monarchie, betrekkelijk jong. Ze dateren uit 1795 en respectievelijk 1813.

Als je de boeken van Louwerse en Kramer leest, krijg je de indruk dat de

19 P.B.M. Blaas, 'De gouden eeuw: overleefd en herleefd. Kanttekeningen bij het beeldvormingsproces in de negentiende eeuw', in: P.B.M. Blaas, *Geschiedenis en nostalgie. De historiografie van een kleine natie met een groot verleden. Verspreide historiografische opstellen* (Hilversum 2000) 52.

20 Dasberg, *Het kinderboek als opvoeder*, 136, Algemene kaart A, vraag 1.

21 Renan, 'Qu'est ce qu'une nation?', 15.

Republiek in 1672 al een nationale staat was, dat wil zeggen dat er sprake was van een besef van nationale eenheid en van een centraal gezag over een bepaald grondgebied. Dat is een vertekening van de werkelijkheid.

De inwoners van de oostelijke en noordelijke gewesten voelden weinig verbondenheid met de zeeprovinciën die in de Republiek de lakens uitdeelden. Zo beschouwde de bevolking van de Achterhoek het bisdom Münster waarschijnlijk nauwelijks als buitenland; door nabuurschap en geloofsgemeenschap voelde men met deze burens misschien wel meer verwantschap dan met de Hollanders. En toen de bisschop van Münster begin juli 1672 met zijn leger in Overijssel verscheen erkende de Overijsselse adel hem moeiteloos als soeverein vorst.²² Van een gevoel van nationale eenheid in de zin zoals Renan dat bedoelde, kon in de Republiek van 1672 moeilijk worden gesproken.

Toch suggereren Louwerse en Kramer zo'n gevoel van nationale eenheid, onder andere door het gebruik van het stemmingswoord 'Holland(s)'. Zij spreken stelselmatig van 'Hollanders' als uit de context blijkt dat inwoners van Groningen, of soldaten in dienst van Stad en Lande, bedoeld zijn. En bij de herovering van Coevorden in december 1672 luidt de strijdkreet 'Holland, Holland'. Dat is weliswaar ontleend aan de fervent Oranjegezinde Valkenier,²³ maar desalniettemin onwaarschijnlijk: de aanvoerders van het Groningse expeditielegertje waren Groningers, de soldaten merendeels Polen.²⁴

Van een centraal gezag was evenmin sprake. Wèl hadden de Staten-Generaal in de zomer van 1672 met de benoeming van de Prins van Oranje tot kapitein-generaal en admiraal-generaal een eenhoofdige militair opperbevel ingesteld, wèl hadden de Staten van Zeeland en vervolgens die van Holland de prins tot stadhouder verheven, maar dat alles betekende nog niet dat er een centrale politieke leiding onder Oranje bestond.

Het gewest Friesland had van oudsher een stadhouder uit het geslacht Nassau-Dietz. Het gewest Stad en Lande en het landschap Drenthe hadden in 1650, na de dood van Willem II, de Friese Nassau tot stadhouder benoemd. Na diens dood in 1664 trokken de Staten van Stad en Lande en het landschap Drenthe de bevoegdheden van de stadhouder naar zich toe

22 R. Fruin, *De oorlog van 1672* (Groningen 1972) 124; Petra Dreiskämper, *Redeloos, radeloos, reddeloos. De geschiedenis van het rampjaar 1672* (Hilversum 1998) 51.

23 Petrus Valkenier, 't *Verwerd Europa*, 846: Het wachtwoord bij de bestorming was 'Hollandia', de strijdkreet 'God met ons'.

24 Fruin, *De oorlog van 1672*, 266.

totdat de minderjarige Friese erfopvolger, Hendrik Casimir II, twintig jaar zou zijn geworden.²⁵ De Staten van Stad en Lande hadden dan ook zelf het 'opperste commandement over de militie van deze provincie' opgedragen aan Carl Rabenhaupt, een Boheems edelman die het soldatenvak nog onder Maurits had geleerd. Hij rapporteerde rechtstreeks aan de Staten.²⁶ De Prins van Oranje speelde geen rol van betekenis in de noordelijke gewesten.

Dat zou je niet zeggen als je de boeken van Kramer en Louwerse leest. In die boeken is een uitgesproken Oranjegezindheid en Holland-centrisme bespeurbaar. Bij Kramer worden de heldhaftige verdedigers van de stad bij hun terugkeer na een geslaagde uitval door de Groninger straatjongens verwelkomd met het zingen van het *Wilhelmus*. Het *Wilhelmus*, in de zeventiende eeuw nog in vlot tempo gezongen, was toen het clublied van de Oranjepartij en vooral populair op de vloot.²⁷ Van een Wilhelmusgevoel kon toen in de noordelijke gewesten niet worden gesproken.

Helemaal bont maakt Louwerse het. Al zijn boeken getuigen van zijn vurige Oranjegezindheid. *1672, of het beleg en ontzet van Groningen* is er een illustratief voorbeeld van. Zijn hoofdpersoon Meindert van Thijnen is een enthousiaste Oranje-aanhanger die geen gelegenheid voorbij laat gaan om 'Oranje Boven!' te roepen. Zijn Oranjeliefde gaat zelfs zover dat hij heimelijk, met achterlating van vrouw en kinderen, het belegerde Groningen verlaat om zich bij het leger van de Prins van Oranje te voegen. Je zou dat ook desertie kunnen noemen maar zo ziet Louwerse dat niet.

De uitvinding van een traditie

Vóór het midden van de negentiende eeuw was niet, of nauwelijks, sprake geweest van dit soort enthousiaste Oranjegezindheid. Die bloei viel samen met de groei van het Nederlands natiebeseft in de tweede helft van die eeuw.²⁸

Voor de grootste negentiende-eeuwse Nederlandse historicus, Robert Fruin, had de beoefening van de wetenschap der geschiedenis tevens tot doel het aankweken van vaderlandsliefde en vrijheidszin. Bij de behande-

25 W.J. Formsma, 'De politieke toestand in het Noorden vóór de inval' in: A. Westers ed., *Groningen constant* (Groningen 1972) 30-31.

26 Fruin, *De oorlog van 1672*, 78.

27 Martine de Bruin, 'Het Wilhelmus tijdens de Republiek' in: Louis Peter Grijp ed., *Nationale hymnen. Het Wilhelmus en zijn burens* (Nijmegen 1998) 16-42.

28 Blaas, 'De prikkelbaarheid van een kleine natie met een groot verleden', 19.

ling van de partijtwisten tijdens de Republiek stelde hij de bevordering van eendracht en verzoening centraal. Hij beschouwde het monarchaal-centralistisch element, belichaamd in de familie Oranje, als een noodzakelijk tegenwicht tegen de particularistische gezindheid van de regenten tijdens de Republiek. Fruin streefde ernaar het republikeins verleden te integreren in het kader van de nieuwe monarchale en nationale eenheidsstaat die in 1813 tot stand was gekomen.²⁹

In zijn Groningse inaugurele rede uit 1884 koppelde Fruins leerling P.J. Blok het besef van nationale identiteit nadrukkelijk aan kennis van het verleden: 'Wanneer wij onze voorouders en hunne maatschappij kennen, dan zullen wij beter leeren begrijpen, waarom wij waardig zijn eene natie te vormen; dan zal onze vaderlandsliefde niet een holle klank blijven (...), maar wij zullen begrijpen, waarom wij ons land lief hebben, waarom wij onze onafhankelijkheid willen verdedigen, waarom het ons veel waard is Nederlanders te zijn en te blijven.'³⁰

In het lager onderwijs vonden deze opvattingen hun vertaling in de invoering van het vak geschiedenis als verplicht leervak. Dat gebeurde in 1857, met de Schoolwet-Van der Brugghen. Doel van het geschiedenisonderwijs was de 'opwekking van ware vaderlandsliefde als bestanddeel der nationale opvoeding.'³¹ De vindplaats van dit citaat is dezelfde als van het volgende, dus Toebees, 207. De schoolwet-Kappeyne van de Copello van 1878 introduceerde het begrip 'vaderlandse geschiedenis' waardoor 'de leerling de groote daden van het voorgeslacht leert kennen door welks volharding onder leiding van Oranje ons onafhankelijk bestaan werd gegrondvest.'³² De wetgever had dus duidelijk de bedoeling het nationaal besef te mobiliseren: het ging om de gemeenschappelijkheid van de strijd voor de vrijheid en om de betekenis van Oranje als bindmiddel tegen partijtwisten.³³ Schoolboeken en schoolplaten maar ook jeugdboeken waren daarvoor instrumenteel.³⁴

Aan die mobilisatie van het nationaal besef hebben P.J. Andriessen en

29 Zie hiervoor Blaas, 'De prikkelbaarheid van een kleine natie met een groot verleden' en N.C.F. van Sas, 'Nationaliteit in de schaduw van de Gouden Eeuw'.

30 P.J. Blok, *Het doel van de beoefening der geschiedenis* ('s Gravenhage 1884) 17.

31 J.G. Toebees, 'Van een leervak naar een denk- en doevak. Een bijdrage tot de geschiedenis van het Nederlands geschiedenisonderwijs', *Kleio: tijdschrift van de vereniging van geschiedenisleraren in Nederland* XVII (1976) 207.

32 Idem.

33 E. Kamerbeek, 'Geschiedenis op school', *Utrechtse Historische cahiers*, IV (1983) afl. 2, 21.

34 Aerts en Te Velde, 'De taal van het nationaal besef, 1848-1940', 391-454.

zijn navolgers duchtig bijgedragen. Vooral Louwerse heeft bij de popularisering van de koppeling van nationaal besef en Orangisme een grote rol gespeeld. Zo schreef hij ter gelegenheid van de inhuldiging van Koningin Wilhelmina in 1898 de tekst van het lied 'Waar de blanke top der duinen'. De derde strofe, waar wij vroeger op school nooit aan toekwamen, is een mooie samenvatting van de overspannen vaderlandsliefde en Oranjegezindheid die ook zijn jongensboeken kenmerkt: 'Blijf gezegend, land der Vad'ren / Make u eendracht sterk en groot / Blijve 't volk der Koninginne / Houw en trouw in nood en dood!'.³⁵

Zijn grootste bekendheid dankt Louwerse aan zijn *Geïllustreerde Vaderlandsche Geschiedenis voor jong en oud Nederland*, een boek dat na zijn verschijnen in 1886 vele herdrukken beleefde. In de laatste editie, van 1939, nemen de hoofdstukken die de Opstand en de Gouden Eeuw behandelen nog altijd de helft van het boek in beslag. Generaties onderwijzers, vooral in het protestants lager onderwijs waar de Oranjegezindheid groot was, hebben uit dit boek geput om generaties schoolkinderen in te wijden in de geheimen van de vaderlandse geschiedenis, een vak dat nu niet meer bestaat. De *Geïllustreerde Vaderlandsche Geschiedenis* is zoals te verwachten een lofzang op Oranje; maar evenals in zijn jongensboeken vermijdt Louwerse positie te kiezen in godsdienstige tegenstellingen. Wat dat betreft is hij, evenals Andriessen en Kramer, een echte liberaal.³⁶ Willem van Oranje wordt vooral voorgesteld als de voorvechter van vrijheid en godsdienstige verdraagzaamheid.

Impliciet is zowel bij Fruin en Blok als bij Louwerse sprake van een liberaal politiek programma. De Nederlandse nationale staat was nog jong en niet vanzelfsprekend. Het gevoel te behoren tot een nationale gemeenschap ontstaat niet vanzelf, het moet worden geproduceerd, door onderwijs en kinderboeken, door militaire dienstplicht en nationale feestdagen.³⁷ In veel opzichten was Nederland in de negentiende eeuw nog geen eenheid. Een saillant voorbeeld daarvan is dat de plaatselijke, door de zonnestand bepaalde tijdrekening eerst in 1909 werd afgeschaft.³⁸ Pas tegen het einde

35 J. Veldkamp en K. de Boer, *Kun je nog zingen, zing dan mee!* (1e druk Groningen 1906, sindsdien vele herdrukken).

36 Buijnsters en Buijnsters-Smets, 'Het vaderlands gevoel', 124.

37 Stefan Germer, 'Die rückblickende Erfindung der Nationen durch die Kunst' in: Monika Flacke ed., *Mythen der Nationen. Ein Europäisches Panorama* (Berlijn 1998) 41.

38 N.C.F. van Sas, 'De mythe Nederland', *De negentiende eeuw* 16 nr. 1 (1992) 8.

van de negentiende eeuw ontstond er een algemeen geaccepteerd nationaal besef.³⁹

Voordat het zover was kon dan ook niet iedereen zich herkennen in een beeld van het verleden waarin Oranje als symbool van nationale eenheid moest gaan functioneren. Louwerses heroïserende verbeelding van het 'nationaal' verleden en zijn kritiekloze verheerlijking van Oranje en alle tralala die daarmee wordt geassocieerd, riep ook in zijn eigen tijd al weerstand op; de socialist J.W. Gerhard vond dat zijn geschiedsverhalen 'niets dan onheil stichten. Ze bederven den goeden smaak en verduisteren het beeld der geschiedenis.'⁴⁰

En ook de rooms-katholieken hadden hun bedenkingen bij de associatie van Oranje met vrijheid en eendracht. Dat was al in 1872 gebleken bij de herdenking van de inname van Den Briel door de Watergeuzen en dat bleek opnieuw in 1884 bij de herdenking van de moord op Willem van Oranje. Die laatste herdenking was op een mislukking uitgelopen: voor de rooms-katholieken was het teveel een protestants partijtje, voor de orthodoxen onder de protestanten kwam Oranje als geloofsheld te weinig uit de verf. In 1885 nam het liberale *Utrechts Provinciaal en Stedelijk Dagblad* het initiatief tot de viering van *Prinsessedag* (vanaf 1891 *Koninginnedag*): een nationale feestdag op de verjaardag van prinses, vanaf 1890 koningin Wilhelmina (31 augustus), bedoeld om 'alle grieven terzijde te stellen' en te benadrukken 'dat wij landgenooten zijn en er althans nog een band is die ons vereenigt.'⁴¹ De aanleiding voor een nationale feestdag werd niet meer gezocht in het verleden maar in het heden.⁴² Het zou echter nog lang duren voordat Koninginnedag ook voor de socialisten een dag werd om feest te vieren. Voor ècht nationaal samen-zijn was het moment nog niet aangebroken. In hun boeken over Bommenberend hebben Louwerse en

39 Hans Knippenberg en Ben de Pater, *De eenwording van Nederland. Schaalvergroting en integratie sinds 1800* (Nijmegen 1988); Michael Wintle, 'Natievorming, onderwijs en godsdienst in Nederland, 1850-1900', in: Henk te Velde en Hans Verhage ed, *De eenheid en de delen. Zuilvorming, onderwijs en natievorming in Nederland, 1850-1900* (1996) 13-28.

40 Geciteerd in Dasberg, *Het kinderboek als opvoeder*, 52.

41 *Utrechts Provinciaal en Stedelijk Dagblad*, 26 juli 1885, geciteerd in C. Fasseur, *Wilhelmina. De jonge koningin* (Amsterdam 1998) 71.

42 Henk te Velde, 'Oranje, koninginnedag en het verloren verleden' in: N.C.F van Sas ed., *Waar de blanke top der duinen en andere vaderlandse herinneringen* (Amsterdam/Antwerpen 1995) 127-136.

Kramer een laat-negentiende-eeuwse nationalistische en orangistische visie gegeven op de gebeurtenissen in het noorden in 1672.

Dat was niet de visie van hun Groningse tijdgenoten. Op 14 juli 1838 vroegen 125 vooraanstaande ingezetenen van de stad aan het stadsbestuur toestemming om het einde van het beleg in 1672 opnieuw plechtig te mogen vieren.⁴³ Die viering was onderbroken sedert 1795, wegens 'de tijdsomstandigheden en de opgevolgde vreemde overheersching', maar de herinnering eraan was niet verloren gegaan.⁴⁴ In de eerste uitgave van de *Groninger Volks-Almanak*, in 1837, noemde de redacteur J. Oomkens het 'een schandaal dat wij ons den gedenkdag van der vaderen roem [hebben] laten ontrooven'. Die herinnering aan de voorvaderen, maar ook aan de bescherming van de voorzienigheid waren de argumenten van de 125 briefschrijvers om te pleiten voor herstel van de viering. Noch in dat pleidooi, noch in de aard van de feestelijkheden bij de viering in 1838 en de jaren daarna is iets terug te vinden van een verwijzing naar de gebeurtenissen in de andere gewesten in het rampjaar 1672, noch van een bijzondere band met de familie Oranje.⁴⁵ Bommenberend was een plaatselijke feestdag, niet zonder locale chauvinistische elementen, maar zonder de ballast van de politieke en maatschappelijke tegenstellingen die bij de 'nationale' gedenkdagen aan het licht kwamen. Daardoor en mede doordat Groningen (nog) een traditioneel lossere verhouding had met de Oranjes en zijn eigenheid graag benadrukte, was de viering van Bommenberend niet politiek beladen. Iedereen kon eraan meedoen. De poging tot ideologische inlijving van de gebeurtenissen in het noorden in 1672 in een nationale vaderlandse geschiedenis onder auspiciën van Oranje waarvan Kramer en vooral Louwerse zich tot spreekbuis maakten, vindt dan ook geen steun in de politieke verhoudingen in de Republiek in 1672 en in de Bommenberend-traditie zoals die bestond in hun eigen tijd.

43 De brief bevindt zich in het stadsarchief van Groningen onder nummer 1532.

44 Th. van Swinderen, 'Eenige aantekeningen nopens de wijze, waarop het feest van den 28 augustus te voren te Groningen gevierd werd', *Groninger volks-almanak* (1839) 152-156.

45 Zie hiervoor H.P. Coster, 'Hoe de 28ste augustus tot dusver te Groningen gevierd werd', *Groningsche Volksalmanak* (1923) 172-212.